

Östörténetünk oktatásáról

FODOR ISTVÁN

Szinte közkeletű vélekedés, hogy népünk kialakulásának és korai történelmének több évezredet átölelő időszakáról oly kevés a biztos adatunk, hogy egymástól gyökeresen eltérő elméleteknek is létjogosultságuk van e tudományterületen. Való igaz, hogy írott források igencsak csekély számban állnak rendelkezésünkre, s azok is csupán a IX. századtól említik őseinket, előbb a déloroszországi területen, majd a Kárpát-medencében. Ezeknek az arab, görög, latin és szláv nyelvű kútfőknek azonban mégis döntő jelentőségű mondanivalójuk van népünk őstörténetére vonatkozóan. Egyrészt nagyjából megjelölik a magyarság kelet-európai szállásterületeit (Levédia, Etelköz), másrészt nomád-félnomád politikai és katonai szervezettségű népek írják le őket, akiknél ugyanolyan típusú fejedelmi hatalom alakult ki, mint a kazároknál, akikkel hosszú ideig szövetségben éltek. Julianus barát 1236-ban fellelte a Középső Volga és az Urál-hegység között élő, keleten maradt magyar népcsort egyik közösségét, országukat Magna Hungariának, azaz régi Magyarországnak nevezte. Híradása azért döntő fontosságú, mert a dél-oroszországi szállásoknál távolabbi és korábbi magyar szállásterületre szolgált felreérthetetlen bizonyítékot.*

E korszak történetének azonban nem csupán írott forrásai vannak. Az írásbeliség előtti történelmünkről több tudományág szolgáltat felbecsülhetetlen adatokat: a nyelvtudomány, régészet, néprajz, történeti embertan, történeti növényföldrajz, történeti állattan, s még számos más tudomány. Ezek közül különösen két szakterület eredményei perdöntöek: a nyelvtudományé és a régészeté. Nyelvünk ősi szókészlete és nyelvtani rendszere az írott forrásoknál ezerszer jobban megőrizte a más nyelvű népekkel való történeti kapcsolataink emlékét, ősi szavaink hűen tükrözik elődeink életmódját, gazdálkodását. A régészet az egykori emberi társadalmak anyagi kultúrájának emlékeit tárja fel, s e tárgyi maradványokból rekonstruálja egy-egy terület népességének gazdálkodását, társadalmának fejlettségét, a temetők feltárásánál megfigyelt temetkezési szokások alapján pedig egykori hitvilágát. A régészet forrásai évről-évre jelentős mértékben gyarapodnak, s ebben a tekintetben nagyban különbözik más tudományágtól. Időrendje is jóval pontosabb, mint például a nyelvészeté, de a feltárt régészeti emlékek csak a nyelvi és történeti források segítségével kapcsolható valamely népcsoporthoz.

Ma már aligha vitatható, hogy bármely nép korai történelme csupán a különböző szaktudományok eredményeit összevető ún. komplex módszer segítségével kutatható. Így van ez a magyar nép őstörténete esetében is. Még akkor is, ha az összefoglaló munkákat általában egy szakember írja, aki természetszerűen csak egy tudományág eredményeit ismeri behatóan, s művében elsősorban ennek a szakterületnek az eredményeire támaszkodik. Sokkal rosszabb a helyzet, ha őstörténeti összefoglalásra olyanok vállalkoznak, akik igazán egyik szakterületen sem mozognak otthonosan, hanem a szakirodalom „összeollózásából” állítják össze munkájukat. Sajnos, az utóbbi években számos ilyen felszínes dolgozat látott napvilágot, amelyek a korábbi szakirodalmi vélemények sokszor ötletszerű kombinációján és a szerző, többnyire teljesen megalapozatlan ötletein kívül alig tartalmaznak új eredményeket, vagy előrevívő munkahipotéziseket.

* Ez az előadás a Történelemtanárok Egylete által rendezett Történelemtanárok Országos Konferenciáján hangzott el 1993. október 16-án.

Bármilyen nagy is őstörténetkutatásunkban a megoldatlan vagy vitás kérdések száma, a fent említett tudományterületek egybehangzó eredményei – amelyek kimunkálásán több kutatónemzedék tagjai fáradoztak – korai történelmi életutunk fő irányvonalát biztos alapokra helyezték. Egyáltalán nem igazolható tehát az a gyakorta elhangzó állítás, hogy a magyar őstörténetben minden bizonytalan, nincsenek világos tények, s létjogosultsága van a legvadabb ötleteknek is. Eme utóbbi nézetek hangzatosabbá leggyakrabban az ún. „nem hivatásos” őstörténészek soraiból kerülnek ki, akik sem az alapvető tényekkel, sem a kutatás módszereivel nincsenek tisztában, s számukra valóban rendezetlen káoszknak tűnik az egész kérdéskör.

Gyakran hangoztatják, hogy a magyar őstörténet kutatása és oktatása meglehetősen messze került egymástól: a kutatási eredmények nem jutnak el a pedagógusokhoz, s az ezernyi gonddal terhelt tanárok nem, vagy alig tudnak eligazodni a megjelenő szakirodalom tengerében. Magam korántsem látom ilyen rossznak a helyzetet. Legalábbis nem hiszem, hogy ezen a területen nagyobb lenne az említett űr, mint történelmünk más korszakaiban. (Példaként akár a legutóbbi évtizedek történelmét is említhetném.) Az útmutatóul szolgáló tankönyvek – megítélésem szerint – egyáltalában nem rosszak, röviden, világosan megírt, segédanyagként ajánlható művek is akadnak, talán csak az egyéb oktatási segédletek (oktatófilm, video, szemléletes térképek stb.) választéka hiányos.

Kétségtelen viszont, hogy egyáltalán nem könnyű a meglehetősen vegyes tartalmú szakirodalomban való eligazodás. Nem a nyilvánvalóan dilettáns írásművekre gondolok, hiszen ezeket az első látására fel lehet ismerni. Jóval nehezebb a helyzet a jól megírt, más területeken nevet szerzett írók műveivel, ahol gyakran elég nehéz a tiszta szemet az ocsútól elválasztani. Ma már a kiadó neve sem tájékoztat csalhatatlanul, hiszen számtalan kiadó működik, s bárhol megjelenhetnek színvonalas könyvek és csapnivalók egyaránt. Az agonzáló Akadémiai Kiadó az utóbbi években nem jelentetett meg ilyen témájú könyvet. (Igaz, az 1984-ben nála megjelent „tízkötetes”-nek az őstörténeti része szinte használhatatlan.) A tömegkommunikáció – érthető módon – nem a színvonalas, hanem a „szenzációs” könyvek hírért röppenti szárnyra. Értő és értékelő könyvbírálatok szinte egyáltalán nem jelennek meg sem a szakmai, sem a szélesebb olvasottságú folyóiratokban. A tömegtájékoztatás e kérdésben siralmas. Mintha az utóbbi időben kizárólag a „nul-ladik típusú” tudományos eredményeket népszerűsíténék. A különböző „szenzációs” felfedezések a leggyakrabban politikai töltetet hordoznak, nem ritka az sem, hogy becsületsértő jelzőket biggyesztenek az általuk bírált szerzők neve mellé. (Most csak az őstörténettel kapcsolatos visszasságokról beszélek, bár e jelenség alighanem általánosabb.) Az elmondottak ellenére sem ítélnék meg egyoldalúan és csak borúlátóan a helyzetet. Úgy vélem, hogy a felsőoktatás keretein belül valamit javult az őstörténet oktatása. Szegeden magyar őstörténeti szakképzés indult, s másutt is többnyire képzett oktatók készítik fel a jövő tanárait. Azért tartom e változást lényegesnek, mert köztudomású, hogy hosszú ideig a magyar egyetemeken és főiskolákon éppen a magyar nép korai történelme volt az egyik legelhanyagoltabb diszciplína, s a friss diplomás tanárok igen kevés útrálót kaptak.

Sajnos, nem egyértelműen jó a tanárok segédkönyvekkel való ellátottsága. Igaz, a különböző tudományágak forrásairól jó áttekintést ad a Szegedi Őstörténeti Munkaközösség által közzétett Bevezetés a magyar őrtörténet kutatásának forrásaiba c. négykötetes kiadvány (Tankönyvkiadó B. 1976-1983), de a másfélezer példányban, kézirat gyanánt megjelent kötetek már rég hozzáférhetetlenek. Nagy kár, hogy elmaradt a tervezett átdolgozása és méltóbb formában való újbóli kiadása. E munka azonban nem pótolhatja történettudományunk nagy adósságát: az őstörténetünkre és a honfoglaláskorra vonatkozó írott források teljességre törekvő, modern fordítással és bőséges forráskritikai magyarázatokkal kísért közzétételét. (E fontos munkát – a saját történelmükre vonatkozóan – már rég elvégezte a román, bolgár és szlovák történettudomány.) A forrásokból kitűnő válogatást közöl ugyan *Györffy György* több kiadást megért kötete (A magyarok elődeiről és a honfoglalásról), mégis mulhatatlanul szükség lenne az összes számbajövő forrás modern kiadására. (A millenniumi Magyar honfoglalás kútfoi sok tekintetben elavult és hiányos, nem beszélve arról, hogy már rég a könyritkaságok sorába tartozik.)

Őstörténetünk kutatását és oktatását is hátrányosan érinti az egykori szovjet kutatóintézetekkel, múzeumokkal és kiadókkal fenntartott korábbi kapcsolatok szinte teljes megszűnése. Különösen régészeti kutatásunkat érinti ez hátrányosan. A korábbi időszakban a Csaptól Vlagyivosztkokig terjedő irdatlan nagyságú területek régészeti kutatását viszonylag „naprakészen” követhettük, elsősorban annak köszönhetően, hogy a Budapesten működő Gorkij Könyvesboltban szinte minden kiadvány megrendelhető és megvásárolható volt, emellett a könyvtári csere is viszonylag jól működött. Az egykori szovjet birodalom utódállamaiban megjelenő művek azonban ma már teljesen követhetetlenek. A volt szovjet könyvesbolt ügyetlen privatizációja pedig az egyetlen szakkönyvforrást is megszüntette. (Az új külföldi tulajdonos a bolt gazdag könyvanyagát külföldre – a hazánál többszörösen magasabb áron – értékesítette, majd a boltot bezárta.) Korábban a magyar szaktudomány közvetítette a keleti eredményeket a nyugati tudományos világ számára, ma pedig féltő, hogy éppen mi kerülünk reménytelen helyzetbe, hiszen a nyugati kiadók és könyvkereskedők már ott vannak az orosz, ukrán könyvpiacra. (Igaz, nem csupán könyvkereskedésünk került ilyen helyzetbe.) Segíteni egyedül csak a kulturális kormányzat tud. Ideje lenne ráébredni, hogy történelmünk eme korszakát nem kutathatjuk a Rajna, vagy a Missouri partjánál.

A sajtóban az utóbbi években több olyan dolgozat jelent meg, amely a magyar őstörténetkutatást azzal vádolta meg, hogy az elmúlt évtizedekben a marxista ideológia merev és sematikus szabályaihoz igazodott, s ezért minden megállapítása hamis, tehát csaknem egészében elvetendő. Szerencsére e szélsőséges nézeteket nem a szakemberek hangoztatják, hiszen számukra teljesen egyértelmű e vélekedés alaptalan volta. Kétségtelen, hogy 1949 után hosszú ideig az őstörténet nem tartozott a támogatandó és preferált témák közé (mint ahogy középkorunk története sem), s néhány „vezető” történészünk az ötvenes években váltig erőltette a marxista (pontosabban: a vulgármarxista) kategóriák bevezetését. („Katonai demokrácia”, „a pásztortársadalom válsága” stb.) A 70-es és 80-as években azonban alig akadt, aki ezzel megpróbálkozott. A kutatók nem a filozófiai kategóriákhoz, hanem a tényekhez igazodtak, amiről a kitűnő munkák egész sora tanúsodik. Az sem mondható, hogy nem lépett fel kutatásunk a szomszédos országok marxista-nacionalista történetírásával szemben. Kitűnő cáfolatok láttak napvilágot a dákoromán, nagymorva és nagyorosz alaptalan elméletekről. Az már nem a kutatók mulasztása, hogy e munkák zömmel megmaradtak a szakfolyóiratok lapjain, s nem kaptak kellő teret a tömegtájékoztásban. (Az egymást is kizáró őstörténeti elméletekről írott dolgozatom előbb a Múzeumi Közlemények 1982/1. kötetében, majd rövidített formában a História 1991/5-6. és a Híd 1991-es próbaszámában jelent meg.) Nincs tehát kutatásunknak szégyellnivalója az elmúlt évtizedekben végzett munkája miatt, s eredményeit sem kell sutba dobni. Talán említenem sem kellene, hogy a vádaskodók mindenkor a sumér-magyar, hun-magyar és egyéb délibabos elméletek hívei közül valók, s azért igyekeznek a kutatást és kutatókat lejáratni, hogy a „kommunista őstörténetírás” helyett a maguk rögeszméit ajánlják a nagyérdemű figyelmébe.

Az alábbiakban néhány olyan, általános jellegű kérdésre térek ki igen rövidre fogva, amelyek őstörténetünk sarkalatos pontjait érintik, s egyre inkább biztos alapnak tekinthetők e fontos történelmi korszak megítélésében.

A magyar őstörténet fogalma

A szakirodalom ma sem teljesen egységes abban a tekintetben, hogy hol húzhatók meg őstörténetünk időrendi határai. Korábban – a marxista felfogáshoz igazodva – többen úgy vélték, hogy e történelmi időszak felső határa az osztálytársadalom kialakulásának ideje, tehát nagyjából a magyar állam Szent István-kori létrejötte. Nem kétséges azonban, hogy őseinknél már a honfoglalás előtt kialakult az államiság első intézménye, a keleti típusú félnomád fejedelmi hatalom, a társadalmon belüli alá- és fölérendeltségi viszony pedig ennél is sokszorta ősbibb keletű. Mások a magyar etnogenezist, vagyis a néppé válás folyamatát nevezték őstörténetnek. Csakhogy e folyamat – nézetem szerint – jó ezer esztendővel a honfoglalás előtt lezárult, létrejött az önálló magyar nép.

Magam úgy vélem, a magyar őstörténet fogalmába két hosszú időszakot tagolhatunk be: az első a magyar etnogenezis korszaka, a másik pedig az ősmagyar nép története, amelynek végső időpontja a 895-ös honfoglalás, amikor döntően új korszak veszi kezdetét népünk történelmében. Az etnogenezis (néppé válás) folyamata több ezer esztendővel ölel fel, azt a teljes időszakot, amikor távoli elődeink még nyelvrokonaik körében éltek, s akkor végződött, amikor kialakult az önálló magyar népcsoport és a magyar nyelv, tehát az ugor közösségben élő előmagyarságból ősmagyar nép lett. Ennek korát nagyjából a Kr. e. 1000 és 500 közé tehetjük. Ez időtől már az ősmagyar nép és nyelv történetéről beszélhetünk, amelyet a korábbi szakirodalom a „vándolások korának” nevezett. Jól tudom, mindenkor önkényes valamely történelmi korszakhatárt egyetlen évszámmal kezdeni vagy lezárni, s ugyanilyen önkényes eljárás az ősmagyar kor – vagyis a magyar őstörténet – felső határaként a 895-ös honfoglalást megjelölni. Gyakorlati okokból azonban ezt az időpontot vélem a legmegfelelőbbnek, hiszen a Kárpát-medence birtokbavétel olyan belső folyamatokat érlelt meg, amelyek a magyarságot végleg kiszakították a keleti népek és kultúrák közegéből és európai néppé tették.

A magyar nép ősisége

Még ma is napvilágot látnak olyan dolgotok, amelyek szerzői úgy vélik, hogy a magyar nép a honfoglalás körül, sőt esetleg csak azt követően vált önálló néppé. Bármely népalakulat létének számos ismérve van, ezek közül talán a legfontosabb a népi csoporttudat, népi öntudat, vagy másképpen a „mi-tudat”. Ez azt jelenti, hogy valamely embercsoport tudatosan vallja magát e közösség tagjának, s saját közösségét megkülönbözteti a hasonló szomszédos csoportoktól. A népi, vagy etnikai tudat tartozéka a származástudat, velejáróak a közös nyelv, közös kulturális hagyományok és hiedelemrendszer.

Kiváló történészünk, *Szűcs Jenő* igazolta be, hogy a magyarságnak már jóval a honfoglalás előtt volt etnikai öntudata, azaz: önálló etnikumként, népként létezett. (A magyar nemzeti tudat kialakulása. Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged, 1992.; *Nemzet és történelem*. Bp. 1974.) Az etnikai tudatot kifejező önmegnevezés, a népnév (etnonim) fontos ismérve e tudat létének. Az ősmagyarság önmagát – minden idevonatkozó forrás tanúsága szerint – magyar-nak nevezte, ami minden bizonnyal „beszélő ember”-t jelentett. E népnév akkor alakult ki, amikor őseink még legközelebbi nyelvrokonaik, a későbbi obi-ugorok közelében éltek, hiszen e név első eleme megtalálható a vogulok önelnevezésében (manysi) és az egyik obi-ugor házassági csoport (Mosz) elnevezésében. Úgy vélem, ez kellő alapot ad annak feltételezésére, hogy népnevünk, s ezzel együtt őseink etnikai tudata is akkor alakult ki, amikor legközelebbi nyelvrokonaiktól elválva megkezdték önálló népi létüket a Kr. e. 1000 és 500 közötti időszakban. A magyar nép tehát igen régen, mintegy két és félezer esztendővel ezelőtt alakult ki, ekkor záródott le etnogenezisének folyamata.

Az elmondottak azonban semmiképp nem jelentik azt, hogy az ősmagyar etnikum (nép) a továbbiakban változatlan maradt. Ellenkezőleg: számos népcsoport csatlakozott hozzá (mint pl. az írott forrásokból ismert kazárföldi kabarok), s néprészek szakadtak ki belőle (mint pl. a Magna Hungáriában maradt és 1236-ban Julianus által fellelt keleti magyarok, vagy a Kaukázuson túlra vetődött szavárd-magyarok). A népesség azonban mindenkor megőrizte önálló népi alkatát, ősi, finnugor eredetű nyelvét és népi öntudatát. A jövevények beolvadtak, s néhány nemzedék múltán maguk is e közösség tagjainak vallották magukat, vallották a közös eredet mítoszáét.

Nyelv és nép

Sokan láttak és látnak kibékíthetetlen ellentmondást a magyar nyelv finnugor eredete és a honfoglaló magyarság steppei, nomád jellege között. Ezért többen megkísérelték az ősmagyarság életútjának másfajta megrajzolását. Feltették, hogy az erdőlakó, halász-vadász gazdálkodású magyarság összeolvadt egy jóval fejlettebb nomád, török nyelvű

népességgel, s ez utóbbi magába olvasztotta őseinket, de átvette nyelvüket. Így tehát eredetileg török nép lennénk, s finnugor eredetű nyelvünkhöz nyelvcsere útján jutottunk. E feltevés abszurditása logikai úton is könnyen belátható, hiszen egy erős katonai szervezetségű, nagyszámú, jóval fejlettebb nép a történelemben soha nem vette át a primitív behódolók, vagy behódoltatottak nyelvét (mert ebben az esetben az Egyesült Államokban ma irokézül beszélőnek), hanem ennek éppen az ellenkezője szokott történni.

Nincs azonban semmi ellentmondás a honfoglalók nyelve és kultúrája között. Ma már aligha vonható kétségbe, hogy már az előmagyarság sem primitív, természeti gazdálkodást folytató nép volt. A Kr. e. II. évezredben zömében állattartóvá és földművelővé vált. Önálló néppé válásának kezdeti századaiban pedig – a tágabb földrajzi régió népeivel együtt – áttért a vándorló-legeltető nomád állattartásra. Jóval korábban, mint ahogyan török nyelvű népcsoportok megjelentek a szomszédságában. A Kr. előtti évezredben ugyanis a steppei állattartók túlnyomó többsége iráni nyelvű volt (szkiták, szarmaták, szakkák). Jelen ismereteink szerint egyetlen finnugor nyelvű nép volt, amely a délebbi ligetes steppén élt, s áttért a nomád állattartásra: az ősmagyarság. A Kr. sz. utáni III-IV. században, a hunok kiváltotta nagy népmozgás következtében változik meg az eurázsiai steppevidék népeinek nyelvi összetétele: a török nyelvű népek sűrű rajokban követik egymást Belső-Ázsia felől, s néhány évszázad alatt az ősi török nyelvek válnak uralkodóvá e hatalmas területen.

A magyar nyelv bolgár-török jövevényszavai hűen őrzik őseink török népekkel való kapcsolatainak emlékét, akik jelentős hatást gyakoroltak gazdálkodásukra, műveltségükre, társadalmi és hadi szervezetükre. És bizonyára népi alkatukra is. A magyarság egésze azonban megőrizte önálló népi alkatát, etnikai tudatát, ősi nyelvét. A különböző írott források a honfoglalás körüli időben nevezik őket onoguroknak, türköknek, hunoknak, szaracénoknak és avaroknak – ők azonban ömagukat mindvégig *magyar*-nak nevezték! A steppei török tengerben tehát élt a finnugor nyelvű nomád nép is, a mi őseink, akiknek ekkor már valóban semmi közük nem volt az északon lakó nyelvrokonaikhoz, életmódjuk, kultúrájuk, mentalitásuk és hitviláguk a steppe színeit öltötte magára, nincs tehát abban semmi csodáltnivaló, hogy a róluk tudósító legkorábbi, arab és görög nyelvű források ugyanúgy jellemzik őket, mint a steppe többi nomád lakóját.

Ősmagyar gazdaság és társadalom

Az ősmagyar kor másfél évezrede alatt őseink gazdálkodása és társadalma korántsem maradt változatlan. Nomád gazdálkodásuk különösképp a dél-orszországi, Don-vidéki szállásokon mehetett át jelentős változáson. A térségben végzett régészeti kutatások egyértelműen igazolják, hogy e vidékeken a VIII-IX. században az itt élő nomádok körében erőteljes megtelepedési folyamat ment végbe: egyre többen telepedtek meg az állandó falvakká átalakuló téli szállásokon, építettek maguknak állandó, szilárd hajlékot, s váltak szántó-vetőkké. E nagyjelentőségű folyamatnak őseink is részesei voltak, amit szintén a régészet igazolt: a Kárpát-medencében kialakuló falvaik szerkezete, az épületek típusai, de még a használati tárgyak jó része is a Don-vidékiekhez hasonló. Aligha lehet tehát kétséges, hogy honfoglalóink nem csupán nomád pásztorközösségekből álltak, hanem jelentős földműves tömegeket is hoztak magukkal. E megtelepedési folyamat nemcsak folytatódik az új hazában, hanem az életföldrajzi környezet kényszere miatt (itt ti. nincsenek a nomadizáláshoz szükséges tágas puszta, s nincs lényeges éghajlati különbség sem) jelentősen fel is gyorsul, ami a X. század végére megeremti az európai típusú állam kialakulásának legfontosabb gazdasági feltételét.

A magyar társadalom fejlődéséről alig van adatunk, csupán a honfoglalás kori állapotokból következtethetünk vissza, s valamelyest az összehasonlító néprajzi adatokat használhatjuk fel. A X. század közepén Bátorban született Konstantín bizánci császár jegyezte fel a hét magyar törzs nevét, amelyeket helyeinket máig megőriztek. (Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Készi.) Nem tudjuk, mikor alakult ki e törzsi szervezet, de minden jel arra mutat, hogy igen korán, jóval, sok évszázaddal a honfoglalás előtt. Nyelvtudásaink a törzsnévek nagy részét a török nyelvekből származtatják. Ne feledjük azonban, hogy e törzseknek csupán a neve volt török eredetű, népessége semmi-

képpen. A nomád népek körében gyakran változó törzsi szervezet ősainknél is többször átalakulhatott, nevük is változhatott. (Kivéve a vezértörzs – a Megyer – nevét, amely a 'magyar' népnevet viselte.) Török eredetű törzsneveink kétségkívül akkor keletkeztek, amikor ősaink szoros kapcsolatba kerültek a steppét elárasztó török nyelvű népekkel, s azok jelentős hatást gyakoroltak a magyarság társadalmi és hadi szervezetére.

A délorosz területeken való tartózkodás időszaka azonban e téren is döntő változással járt. A Kazár Birodalom szomszédságában, egy ideig annak keretei közt élő magyarságnál ekkor jelenik meg az a félnomád típusú fejedelmi hatalom, amely bizonyíthatóan kazár mintára és kazár hatásra jött létre. E kettős fejedelmi rendszerben a törzsek és a nép felett két uralkodó állott: a kendének, vagy kündünek nevezett főkirály és a hadak parancsnoka, a gyula nevet viselő alkirály. A honfoglaló magyarság tehát nem alkalmaslag összevont törzsszövetség volt, hanem steppei típusú fejedelmi hatalom fogta össze a népet, a keleten sarjadt korai magyar államszervezet alakult át később európai típusúvá.

A hun-magyar rokonság

Újabbban a sajtóban számos publicisztikai írás, könyv és egy nagyszabású rockopera népszerűsítette a hun-magyar rokonság, sőt azonosság avított eszméjét. A silány írásművek szóra aligha érdemesek, de sajnálatos módon a kitűnő *Nemeskürty István* is tollat ragadott e régi nézet védelmében. (A bibliai örökség. A magyar küldetésstudat története. Bp. 1991.) Nézetével aligha szükséges részletetbe menően vitába szállni, elegendő, ha Szűcs Jenő alapos elemzésére (Nemzet és történelem, 413-555. old.) és *Bóna István* nemrég megjelent kitűnő összefoglaló dolgozatára utalok. (Rubicon 1993/6.)

Sajnos, Nemeskürty István hivatkozásai közt hiába keressük a legfontosabb forráskritikai szakirodalmat, s szövegében is mellőzi ezek tanulságait. A középkori magyar krónikák őstörténeti mondanivalója pedig ezek nélkül egyáltalán nem hasznosítható. Idézett dolgozatában Szűcs Jenő mutatta ki legutóbb, hogy a hun-magyar történet megalakotója *Kézai Simon* mester volt, aki krónikáját 1282-1285 között írta. Előtte *Anonymus* az 1200-as évek elején írt nevezetes regényes Gestájában még csupán az Árpád dinasztiát teszi meg Attila örökösének. A hun történet azonban Kézai alkotása, mégpedig nem hazai, hanem nyugati források alapján. Szó sincs tehát arról, hogy a magyarság körében szívesen élő hun származástudatot vetette volna papírra, amint ezt Nemeskürty állítja. Kézai történetének korához mért színvonaláról álljon itt Szűcs Jenő jellemzése: „Mindazonáltal nagy tévedés lenne az elmondottakból azt a következtetést leszűrni, hogy Kézai Simon mester fantasztikus hun történetében a kor európai színvonalán mozgó teoretikusnak bizonyult. Tulajdonképpen ebben a vonatkozásban is ugyanolyan találékony, ötletes, de kissé félművelt és fantasztia írónak mutatkozik, mint a hun történet epikai képtelenségeinek összehordásában, amitől egyfajta zsenialitás mégsem tagadható meg. Egyébként mondanivalója aligha található volna utat azokhoz, akiknek intellektuális teherbírása többet nem is viselt el: a magyar nemességhez.” (i.m.464.)

Valóban, hiszen Kézai „alapozta meg” történetileg a nemesek és nemtelenek társadalmi különbségét, jogállását. Nem véletlen, hogy a hun származástudat a nemesség, a „vitélő rend” körében gyökeredzik meg szívósan, igaz, nem Kézai mester krónikájának olvasása révén (mivel ekkoriban a nemesség nagy része analfabéta volt, s a kéziratok kódexek amúgyis csak néhány példányban készültek), hanem *Werbőczy* híres Hármaskönyvének kinyomtatása után, a XVI. században. Werbőczy István ugyanis a nemesség jogainak történeti megalapozását a Kézait ismétlő krónikákból meríti. Az egyszerű nép körében a hun eredettudat magvait majd csak jóval később hintik el a szépirodalmi művek, a néptanítók és tankönyvek.

A Nemeskürty István által citált hosszás krónika-idézetek tehát semmit sem bizonyítanak a magyarság állítólagos hun eredethagyományáról, hiszen végső soron mindegyik Kézai művére vezethető vissza. S a szerző által biztos tényként kezelt Árpád-házi Attila-hagyomány sem igazolható egyetlen forrással sem. Sem az ún. Attila-kard adományozásának, sem a IV. Béla-kori feljegyzésnek nincs ilyen szempontból történelmi hitele, mert egyik sem magyar forrásból származik. A hun-magyar, szkíta-magyar és avar-magyar azonosság nézete a nyugati irodalmi hagyományon alapul, ahol a keletről megjelent

magyar lovasokat ugyanolyan istencsapásnak tartották, mint a régi leírásokból általuk ismert szkítákat, hunokat, vagy avarokat, s ezeken a neveken is említik őket.

Van azonban egy nagyon fontos forrásunk, amely éppen hogy ellentmond az Árpád-ház Attila-hagyományának. Biborban született Konstantín bizánci császár 950 körül írott művében a magyarok vonatkozó értesüléseinek egy részét Árpád dédunokájától, Tormástól szerezte, aki érdekes módon nem dicsekedett el a dinasztia Attilától való származásával. (A steppei népek történetében ugyancsak járatos császárnak mellesleg nem lett volna könnyű „beadni” alaptalan mendemondákat.) Minden okunk megvan tehát úgy vélekedni, hogy e hagyomány nem élt a X. századi magyar fejedelmi udvarban, s e mítoszt csak később teremtették meg a dinasztia előtörténetét megalkotó udvari tollforgatók.

A Bécsben őrzött ún. Attila-kardra visszatérve, egyértelműen leszögezhetjük: annyira közve van ennek a pompás fegyvernek Attilához is, meg Nagy Károlyhoz is, mint Makónak Jeruzsálemhez. E remekművű szablya valószínűleg a magyar fejedelem részére készült, talán még az etelközi szállásokon.

Nemeskürty István – a félreértések elkerülése végett kell ezt megjegyezniem – nem a hunok és magyarok valós azonosságát igyekszik igazolni, hanem valamiféle homályos tudati azonosságot tételez fel, megtoldva ezt a még megfoghatatlanabb „küldetéstudattal”, amely a magyarokat keletről Attila egykori birodalmába, a Kárpát-medencei Kánaánba vezette. *Kulcsár Péter* feltevésére alapozva úgy véli, hogy a magyar eredetmondának volt egy kazár-zsidó variánsa, s őseink természetesen szőtték bele eredetmondájukba a bibliai elemeket, hiszen Levédiában mind a zsidó, mind a keresztény hittel megismerkedtek. Sőt, mint írja: „Téves... az a napjainkig élő elképzelés, mintha egy pogányságát konokul védelmező nemzetre kényszerítette volna Szent István a keresztény vallás felvételét. Néhány honfoglalás kori sírból keresztény jelképek (kereszt) és fohászok, héber nyelvű szövegek, jelképek (gyűrű) egyaránt előkerültek.” (29. old.)

Ezzel szemben a források egyértelműen arról tanúskodnak, hogy Kazáriában csupán a fejedelem és környezete tért át a zsidó hitre, a birodalom népessége zömmel pogány hitű volt. Erről győznek meg bennünket a Kazáriában feltárt temetkezések is, amelyek az ősi steppei pogány hagyományokat tükrözik. Sokan arra gondolnak, hogy a magyarokhoz csatlakozott, a kagán ellen fellázad kabarak lehettek zsidó hitűek. Ennek azonban semmi nyoma, adataink inkább arra mutatnak, hogy a kagán elleni lázadás egyik fő oka éppen a kagáni hatalom térítési törekvése lehetett.

Az kétségtelen tény, hogy a magyarság már a honfoglalás előtt megismerkedett a kereszténység bizonyos elemeivel, elsősorban a térítő bizánci papok jóvoltából. Ugyanígy eljutott hozzájuk az iszlám és az iráni zoroasztrizmus néhány eleme is. (Szép művészi megfogalmazását láthatjuk ennek a remekművű tiszabezdédi tarsolylemezen, ahol a táltoshit jelképe, az életfa görög keresztet ölel, két oldalt pedig az iráni zoroasztrizmus jelképe, egy-egy pávasárkány fogja közre az életfát.) A sírokban lelt néhány kereszt, egyetlen héber feliratos gyűrű azonban ugyanúgy nem igazolja honfoglalóink keresztény, vagy zsidó hitét, mint ahogy az arab dirhemek mohamedán mivoltukat. E tárgyakat ugyanis – főként ritkán egyébként – ékszerként, díszként hordták. Ezzel szemben igenis a pogány rítusú honfoglaláskori sírok ezrei vehető bizonyítéknak, amelyek az ősi táltoshit általános elterjedtségét igazolják. (Más kérdés, hogy X. századi táltoshitünk nem azonosítható az elmaradott szibériai népeknél megfigyelt, újkőkori állapotában rögzült, primitív sámánizmussal.) A magyarság eredetleírásába tehát a szóban forgó bibliai elemeket kétségkívül a középkori krónikások szőtték bele, pontosan megfelelően e műfaj általános követelményeinek.

A középkori eredetű hun-magyar eredetmítosz újjáélesztésének tehát még tudományos látszatát sem lehet kelteni. Kézai Simon mester saját korának céljait kívánta szolgálni megkomponálásával, ma azonban a történetírás egyedüli célja a valós tényeken alapuló múlt feltárása lehet.

A kettős honfoglalás elmélete

Ez az elgondolás szintén régi eredetű, s a hun-magyar azonosság elméletének ivadéka. Mivel a hun birodalom széthullása (454) és a magyar honfoglalás között óriási időrendi űr tátong, régóta felbukkan az a gondolat, hogy a magyarok e két időpont között „avar” néven is birtokba vették a Kárpát-medencét. (Erre az szolgáltatott alapot, hogy a nyugati források – többek között – „avar” néven is említik őseinket.) Ez az elgondolás jó húsz esztendeje *László Gyula* nagyhatású ún. „kettős honfoglalás” elméletében öltött testet. Véleménye szerint a 670 körül a Kárpát-medencében beköltözött második avar néphulám magyar nyelvű volt, akik később túlélték az avar birodalom szétverését és nagy tömegekben megérték Árpád népének 895-ös honfoglalását.

Legutóbb két kiváló kutatónk, a történész *Engel Pál* és az ősrégész *Makkay János* szellemes logikai következtetésekkel jutott hasonló eredményre. (Engel Pál: *Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig, Magyarok Európában*, I. Bp. 1990.; Makkay János: *A magyarság keletzése*. Bp. 1993.) Mivel Engel Pál elgondolásával már egy korábbi dolgozatomban foglalkoztam (*Rubicon* 1992/3, 24-26. old.), itt csak Makkay János munkájára térek ki igen röviden.

E rendkívül széles körű tájékozottságon alapuló, kitűnően felépített gondolatmenet szerint a finnugor nyelvű magyarságot valahonnan az Urál-vidéki erdős területekről meghatározatlan időben egy szintén meghatározatlan török nyelvű nép magával sodorta, szolganépévé tette, „megszervezte”, s része volt a magyarság a Kubán-vidéki, nagyjából 630 és 680 között fennállt onogur-bolgár birodalomnak – ugyancsak alávett népként – majd e birodalom felbomlása után onogur-bolgár uraik vezetésével a Kárpát-medencei avar birodalomba költöztek. A 895-ös honfoglalást végrehajtó Árpád népe ezzel szemben török nyelvű volt, rátelepült az itt nagy tömegekben élő onogur-magyarokra, újból „megszervezte” őket, de átvette a magyar szolgák nyelvét.

E feltevésnek ugyanaz a két feloldhatatlan nehézsége van, mint a „kettős honfoglalás” bármely más variánsának: semmivel nem igazolható, hogy akár a korai, akár a késői avarok magyar nyelvűek lettek volna, továbbá az sem, hogy e későavar népesség nagy tömegekben megérte a magyar honfoglalást, méghozzá olyan létszámban, amely többszörösen felülmúlta a honfoglalókat. (Az uralkodó réteg nyelvi asszimilációja ugyanis csakis ebben az esetben képzelhető el.) Mi ezzel szemben a valóság? Néhány IX. századi, bizonytalan keltezésű avar sír az Alföldön, és a honfoglaló magyar sírok ezrei! A régészeti leletek tanúsága alapján ugyan semmiképp nem állítható, hogy egyes avar csoportok nem érhették meg a honfoglalást (ez főként a Dunántúl nyugati peremén igazolható), de létszámuk mindenképpen elenyésző volt a honfoglaló magyarsághoz képest, ráadásul az sem valószínűsíthető, hogy a szórvány avarság a IX. század végéig megőrizte – egyébként ismeretlen – avar nyelvét.

Áthidalhatatlan nehézségekbe ütközik a 895-ös honfoglalók török nyelvűségének feltevése is. Dzsajháninak a 870-es évekre vonatkozó tudósításából ugyanis félreérthetetlen, hogy az akkor a délorosz területen élő őseink magukat „magyar”-nak nevezték (ezt a nevüket őrizte meg az arab forrás is), s e népnév a magyarság etnikai tudatának kifejezője. Miért nevezte volna magát egy török népcsoport éppen finnugor nyelven magyarnak? (Szeretném közbevetőleg megjegyezni, hogy a rendkívül szórványos avar kori és honfoglalás kori rovásfeliratok – az egymásnak ellentmondó megfejtési kísérletek miatt – egyelőre aligha tekinthetők történeti forrásnak.)

Amint azt egy közeljövőben megjelenő dolgozatomban részletesebben kifejtettem (Leletek Magna Hungariától Etelközig. Az 1993. decemberi honfoglalás kori régészeti tanácskozás előadásai.), a magyarság vándorlásának útvonala ma már régészetileg is eléggé jól kitapintható egészen a Volga-könyök és az Urál-hegység közötti, egykori Magna Hungaria területéig. Itt éltek a VI. század közepétől, de egészen bizonyos, hogy korábbi lakóhelyük nem itt lehetett, hanem minden bizonnyal a nyugat-szibériai ligetes steppe területén. Nem ismerjük – adatok hiányában – őseink többszöri vándorlásának indítékait, de a steppe északi peremén és ligetes steppén valószínűsíthető lakóhelyük szinte teljesen kizárja annak lehetőségét, hogy akár a hunok, akár az avarok nyugatra vándorlásuk

során magukkal „sodorhatták” volna őket, hiszen e népek vándorútja a déli steppén vezetett.

Amennyiben elfogadjuk Makkay János érvelését, ugyancsak nehezen leljük magyarázatát annak az aligha vitatható ténynek, hogy az állítólag magyar nyelvű kései avarság miatt veszítette el teljes egészében korábbi műveltségét. Mert az avar és a honfoglaló magyar műveltség minden elemében különbözik egymástól, s a magyarokkal jelenik meg az a steppei eredetű, sajátos kultúra, amely egységesen jellemző a X. századi magyarságra az egész Kárpát-medencében. Hogyan lehetséges, hogy a kis létszámú szűk uralkodó réteg nem csupán „megszervezte” az itt talált tömegeket, hanem teljes anyagi műveltségét, művészetét és hitvilágát is „rájuk kényszerítette”, csupán nyelvüket tanulta meg? (A magyarság törökök általi „megszervezésének” gondolata egyébként a két világháború közötti orientalistáink kedvenc tétele volt. Aligha vitatható azonban, hogy a történelemben ismeretlenek az olyanfajta „megszervezések”, amikor valamely primitív népet egy jóval fejlettebb társadalmú népesség „felemel magához”. A történelmi közelmúltban is történtek kísérletek különféle „nagy ugrások” végrehajtására – közsímet, hogy milyen sikerrel. A gazdálkodási mód és a társadalom átalakításához mindenkor több nemzedéki idő kellett, még szerencsés körülmények között is. Bolgár-török jövevényszavaink valóban jelentős bolgár-török művelődési hatásról tanúskodnak – de csakis hatásról és nem „megszervezésről”!)

A röviden elmondottak alapján az ún. „kettős honfoglalás” elméletének sem régebbi, sem újabb változatát – a kutatók többségével egyetemben – nem látom igazolhatónak. A kiváló szakemberek által kidolgozott feltevéseket ellenben igen hasznosnak vélem, hiszen őstörténetkutatásunk számos megoldatlan kérdésére hívják fel a szakemberek figyelmét, valós történelmi problémák megoldására tesznek kísérletet, s ezzel vitathatatlanul gazdagítják a kutatást. László Gyula műveinek például viathatatlannal nagy szerepe van abban, hogy kutatásunk az utóbbi időben mind nagyobb figyelmet szentel a IX. századi régészeti leletek feltárásának és értékelésének. Lassan kezd életre kelni a korábban szinte ismeretlen IX. század története, ami rendkívül fontos korszaka a magyar történelemnek is, hiszen a honfoglalók által itt talált népesség nagy része ugyanolyan magyarrá vált, mint az egykori etelközi magyarok.

Az állítólagos belső-ázsiai rokonság

A nem éppen sikeres barguzini Petőfi-kutató antropológus, *Kiszely István* 1986 óta számtalan előadásban, újságcikkben és nyilatkozatban hangoztatta a magyarság belső-ázsiai eredetének ötletét. Nyilatkozataiban többször hangsúlyozta, hogy a magyar őstörténetet nem átírni, hanem újraírni kell, oly nagy horderejűek azok a felfedezések, amelyeket Kína észak-nyugati részén, az Ujgur Autonóm Tartományban tett. A török nyelvű ujgur nép 740 körül alapított birodalmat a mai Kína észak-nyugati határvidékén, amelyet, száz esztendő múlva a kirgizek döntöttek meg. Kiszely úgy véli, hogy „... az ujgurok a mi őseinkkel egy törzscsoportban élt nép mai leszármazottai, Kína északnyugati részében, a Hszin-csing Ujgur Autonóm Tartományban élnek.” (Természet Világa, 1988/10. szám.) E kijelentéssel kapcsolatban csak az a bökkenő, hogy a jelzett tartományban élő török nyelvű mohamedán népek csak 1921-ben vették fel az ujgur nevet, s semmi közük a régi ujgurokhoz, akik birodalmuk 840-es széthullása után délebbi területekre költöztek, s mára csupán mintegy négyezrenyien maradtak belőlük, akiknek 'sárga ujgur' a nevük. (Ld. *Róna-Tas András*: Élet és Irodalom, 1988. április 29.) Emiatt kissé érthetetlen tehát Kiszely útibeszámolójának alábbi részlete: „Néhány napot töltöttem közöttük, ott ültem tornácaikon a szőlőlugasok alatt; paprikáscsirkével, lecsóval, erőspaprikával, kukoricával, sárgabarackkal, görög- és sárgadinnyével kínáltak... Megismertem életüket, megható volt, amikor közölték: sokszáz éve „várták”, hogy egyszer csak eljön közéjük egy „xiong ya li”, azaz egy „magyar”. (Magyar Nemzet, 1986. június 30.) „Valami olyasmi játszódott le körülöttünk, mint amikor Julianus barát a szavárd-magyaroknál járt és megértette nyelvüket” – írja máshelyütt. (Képes 7, 1987. dec. 12.)

Nem beszélve arról az apróságról, hogy 1236-ban Julianus nem a Kaukázustól délre szakadt szavárd-magyarokat, hanem a Volga-könyöknél élő, keleten maradt magyarokat

találta meg, nehezen érthető, hogyan várhatták az új Julianust századokon át azok a csupán 1921 óta ujjurnak nevezett törökök, akiknek se a régi ujjurokhoz, se a régi magyarokhoz semmi közül nem volt. Az útleírásban szereplő paprikáscsirke, lecsó, és tornácós ház említése sem véletlen, mert más nyilatkozatokból azt is megtudhattuk, hogy ezek – a vadtulipán-motívummal együtt – az ősi szomszédság emlékei népeinknél. Olyan kételyek fel sem merülnek az interjúkban, hogy a paprika és a paradicsom csak Kolumbusz nevezetes felfedezése után került Amerikából Európába, a tornácós ház csak a késő középkori magyar népi építészetben jelenik meg, s honfoglalóink gazdag palmettás diszítőmotívumai közt egyetlen tulipán sem virít. (Csak közbevetőleg jegyzem meg, hogy Kiszely Istvánnak nem csupán az ujjur rokonság vélelmezésében vannak távoli elődei, hanem a paprikáscsirke és a pörkölt őstörténeti argumentumként való szerepeltetésében is. Mexikóba szakadt jeles hazánkfia, a kiváló mezőgazda, *Bánó Jenő* írja a Budapesten 1896-ban megjelent „Mexico és utazásom a trópusokon” c. könyvének 38. oldalán: „Ha az amerikai nyelvtudósok bizonyítják nekem, hogy a „paprika” szó épp úgy indián, mint magyar eredetű, én leszek az, ki legjobban örülök neki; mert egyik – a magyar lapokban kiadott tárcacikkemben éppen én igyekeztem kimutatni, hogy a mexicói indiánok (kiknek ázsiai származása már kétséget nem szenved) ősi szokásaikban olyannyira hasonlítotak elődeinkhez; sőt még jelenleg is például étkezésükben nem egy van azonos nemzeti ételünkkel, éppúgy mint nekünk kedvenc ételük a paprikáscsirke, pörkölt és gulyás: a mexicóiak fő és kiválóan kedvelt ételüket is hasonlólág ezek képezik, – bár természetesen más elnevezés alatt. Mindezekből én tehát azon – talán túlmerész következtetést vontam, miszerint lehetséges, hogy úgy a mi bölcsőnk, mint a mexicói indiánok bölcsője is egy és ugyanaz lehetett; csak hogy mi nyugat felé, ők pedig észak-kelet felé vevék vándorlásukat s üzelve a barbárnépek által, a Behring-szoroson át menekültek az újvilágba.” – Úgy látszik, valóban nincs új a nap alatt.)

De kövessük tovább Kiszely István gondolatmenetét: „A magyarság ősei feltehetően ott voltak a Hsiungnu (hun) törzsszövetség 19 (mások szerint 24) tagja közt, más népekkel keveredve. Erről a területről indultak el azok a népcsoportok, amelyek egyenesen a Kárpát-medencébe tartottak, s azok is, amelyek a Dzsungár-kapun át korábban kijutottak Belső-Ázsiából, és felmentek a finnugor népek közé. Ugyancsak innen származhatnak azok a népek, amelyek az úgynevezett déli útvonalon jöttek Európa szívébe, és sosem érintették az Ural környékét.” (Természet Világa, 1988/10. 445. old.)

Hangsúlyozza továbbá, hogy e megfontolásra az embertani vizsgálatok vezették, amelyekből világosan leszűrhető az a tanulság, hogy a magyarság embertani alkata nem a finnugorokéhoz, hanem a török nyelvű népekéhez áll közelebb. Véleménye szerint ezt az álláspontot erősítik meg a japán *Hideo Matsumoto* oszakai professzor ún. jelző- vagy markergén-vizsgálatai is. A ma élő népességen végzett génvizsgálatok legfontosabb, bennünket érintő eredménye, hogy „az uráli népeknél – az ugoroknál – megtalálták ugyanazt a markert, amely a Bajkáltól délnyugatra élő népeknél is elfordul. Tehát a mai uráli népek egy részének ősei is Belső-Ázsiából származhattak. Ezt a markert nem sikerült kimutatni annál az ágnál, amely ebből a csoportból válik ki ugyan, de feljutott a Batikumba és a mai Finnországba.” (Uo. 446. old.)

E valóban fontos új vizsgálati módszer eredményeinek történeti keretbe illesztett, részletesen adatolt kifejtését joggal várhattuk Kiszely István többször beharangozott új könyvében. A vasok kötet azonban (Honnan jöttünk? Bp. 1992) jobbra más szerzők műveinek lapszámra menő, hosszú idézeteiből áll, s csupán csak az nem kerül ki belőle, mi magának a szerzőnek az álláspontja a szóban forgó kérdésekben. E terjedelmes idézetek nem tükröznek szinte semmiféle szerkezetet, s az olvasó értetlenül marad, miért kaptak helyet a Szent Koronáról vagy az ún. Lehel-kürtről leírt vélemények egy őstörténeti munkában. Végig rejtve marad a könyv szerzőjének gondolatmenete, s az is, mi volt a célja könyvének megírásakor. Könyve végén öntömjénező módon „az igaz magyar őstörténet nevében” mond köszönetet a sokirányú segítségért (333. old.), de e rendszertelenül és kritikátlanul „összelapátolt” kompiliációból nem derül ki, mit is ért szerzője az „igaz magyar őstörténet”-en. A 204. oldalon itt is összefoglalja a génvizsgálatok szerinte legfontosabb tanulságát, igaz, valamivel zavarosabban, mint a fent idézett nyilatkozatában: „Matsumoto arra a megállapításra jutott, hogy az a markerjelleg, amelynek leg-

nyugatibb elterjedési területe éppen a Kárpát-medencében, a magyaroknál van, legkelebbebbre Euráziában Kelet-Turkesztánban a ujgorok és a jogurok között fordul elő, de megtalálható Mongólia egyes délnyugati területein is, viszonylag magas százalékos arányban. Ezzel felhívta a tudományos világ figyelmét arra, hogy e két népesség között biológiai, humánbiológiai hasonlóság áll, illetve állt fenn. Nem találta meg ugyanazon jellegét a finneknél és a „tisztá” ugor népeknél, viszont előfordul a mai finnugor népeknél.” E zavaros utolsó mondat azt sejteti, hogy a finn nép nem finnugor. S kik azok a „tisztá” ugor népek? Talán akik rendszeresen mosakodnak? Mert ilyen kategóriát sem a nyelvészet, sem a néprajz, de más tudományág sem ismer.

Magam semmiféle ellentmondást nem látok abban, hogy a honfoglaló és különösen a mai magyarság embertani alkata jelentősen eltér a finnugor (helyesebben: uráli) nyelvcsalád többi népeitől, még a nyelvileg hozzánk legközelebb álló obi-ugorokétól is. Fentebb már utaltam rá, hogy elődeink legalább másfélezer évvel a honfoglalás előtt végleg elszakadtak az ugor nyelvokonoktól, s egészen más nyelvi, gazdasági, kulturális és embertani környezetben éltek. Nem csodálni való, hogy embertani alkatuk is jelentősen átalakulhatott. (Az obi-ugorok elődei pedig északra húzódtak, s az ott talált arktikus népességgel olvadtak össze.) Megjegyzem, H. Matsumoto – legalábbis az általam ismert munkáiban (Proc. Japan Acad, 60, Ser. B. 1984. p. 211-216.; Bulletin of the Osaka Medical School, Suppl. 14, 1984, p. 77-89.; Jpn. J Human Genet. 29, 1984. p. 105-111.) – megállapításaiban nem tér el lényegesen azoktól az eredményektől, amelyekre a hagyományos morfológiai vizsgálatok alapján a korábbi embertani kutatások jutottak. Az semmiképp nem újdonság, hogy az ősi uráli embertani típus az europid és a mongoloid nagyrassz között foglalt helyet, s a mongoloid vonások e nyelvcsalád keletre élő népeinél a legjellegzetesebbek, innen nyugat felé haladva pedig egyre kisebb mértékben mutatnak ki – mindez már 1970-ben megállapította az észt Karin Mark.

Ilyenfajta génvizsgálatokat azonban Magyarországon is végeztek, éppen H. Matsumoto professzor részvételével. Az eredményekről magyar szakember, *Tauszik Tamás* számolt be a Magyar Tudomány 1990/8. számában. Értékelése szerint: „Adataink távolról sem adnak támpontot annak feltételezésére, hogy őseink a mongoloid nagyrassz képviselőivel azonos vagy szomszédos területen egymással tartós házassági kapcsolatban lettek volna. Ugyanakkor géneinkben rögzült a találkozás ténye, azonban a találkozás helyének, intenzitásának és idejének megállapítása még várat magára.” (l.m. 917.old.)

A hazai génvizsgálati eredmények tehát távolról sem támogatják Kiszely István vélekedését. Az embertani vizsgálatok már rég megállapították, hogy a honfoglaló magyarság embertani alakatában vannak gyér mongoloid vonások, döntően azonban europid alkatúak voltak. Nem meglepő tehát, hogy a hazánkban végzett génvizsgálatok is azt állapították meg: magyarság 95 százaléka europid alkatú. (Ld. még Róna-Tas András cikkét a Magyar Tudomány 1990/8. számában.) Semmi okunk tehát annak feltételezésére, hogy a magyarság etnogenezise valahol Belső-Ázsiában játszódott volna le.

Ugyanakkor az sem vonható kétségbe, hogy az említett génvizsgálatok eredményeitől a jövőben bizonyára sok újdonságot várhatunk az őstörténetkutatásban is. Magam azonban – bár sem antropológus, sem biológus nem vagyok – egyelőre csak óvatos bizakodással ítélnék meg az eddigi eredmények történeti hasznosításának lehetőségeit. Nem csupán azért, mert e vizsgálatokat a mai – meglehetősen mobil – populáción végzik, hanem azért is, mert túlságosan nagy a véletlen szerepe a mintavételekben, amikor kontinensnyi területekre vonnak le következtetéseket néhány megvizsgált mintából. Köztudomású, hogy akár az elmúlt évszázadokban is rendkívül nagy volt a népességmozgás azokon a területeken, ahol távoli elődeink éltek, de még a Kárpát-medencében is. Erre csupán egyetlen példát említek. Ha jól tudom, a japán kutatók az obi-ugorok vizsgálatát a szverdlovszki (jekatyerinburgi) kórház mintavételi anyagán végezték. Márpedig Jekatyerinburgban jelenleg nagyjából ugyanannyi obi-ugor él, mint Kiskunlacházán.

Az embertan régi és új módszereivel végzett vizsgálatok eredményei tehát semmiképpen nem utalnak közvetlen belső-ázsiai kapcsolatokra, kínai vagy mongóliai őshazára, hogy aztán nyakatekert okoskodással kelljen magyarázatot találnunk arra a makacs tényre, hogy őseink a finnugor eredetű magyar nyelvet beszélték, s beszéljük mi magunk is. A ma megfigyelhető, elenyésző arányú mongoloid jellegzetességek megfigyelhetők már

honfoglalóinknál, s az is közismert tény, hogy a középkorban több ázsiai eredetű, kisebb-nagyobb népcsoport (besenyők, úzok, kunok) telepedtek be hazánkba. A tudomány számára mindezek ellenére fontos és hasznos a valódi és ál-ujgurok életének, művészetének, nyelvének és embertanának kutatása, de emiatt nem kell belőlük rokonokat faragnunk.

Egy dologban azonban igazat kell adnom Kiszely Istvánnak: honfoglalóink embertani kutatása valóban elszomorító helyzetben van. Például az utóbbi időben jól és teljesen feltárt – tehát a tudományos vizsgálatra legalkalmasabb – honfoglaláskori temetők csontváznanya reménytelenül porosodik az iszonyúan zsúfolt raktárakban. A sok ezer feltárt sírból mindössze néhány százat vizsgált meg antropológus. Nem túlzás talán azt állítani, hogy ha a régészek csupán annyi sírt ismernének, ahány csontvázat az antropológusok megvizsgáltak, a honfoglaló magyarságról lényegében semmit sem tudnánk. Miközben egy-egy írott forráshely magyarázatán több kutatónemzedék számos tagja évtizedeken át rágódik, az embertani forrásanyag vizsgálata „érdeklődés hiánya miatt elmarad.”

E kérdéssel kapcsolatban meg kell jegyezmem, hogy a honfoglaló magyarság belső-ázsiai kapcsolata korábban a régészet oldaláról is felmerült. *Fettich Nándor* a minuszenszki medencéből származó türk kori (VI-VII. századi) övveret és szíjvég mintázatát vetette össze a honfoglaláskori ókécskei veretekkel. (A honfoglaló magyarság fémművessége. Bp. 1937. 64. old.; A honfoglaló magyarság művészete. Bp. 1935. 29-30. old.) E növényi minták – nem is túlságosan közeli – hasonlósága azonban nem utal a két terület közötti közvetlen kapcsolatra, s nem vezethet bennünket arra a következtetésre, hogy X. századi régészeti emlékanyagunkban „friss ázsiai beütés” lenne. (Vö. László Gyula: Régészeti tanulmányok. Bp. 1977. 39. 183. old.)

A tankönyvekről

Rég tudott, hogy bármely iskolai tantárgy oktatásának minőségét elsősorban nem a tankönyv, hanem a tanár határozza meg. A felkészült, jól képzett pedagógus színes, érdekes tananyagot teremt a történelemből még akkor is, ha a tankönyvek csapnivalóan rosszak és unalmasak, ha a pedagógust szigorú tantervek szabályai kötik is gúzsba. Talán megbocsátható, ha ezzel kapcsolatban személyes élményemre utalok. Az általános iskola első hét osztályát egy kis alföldi faluban végeztem. Kitűnő történelemtanárnk volt, s ezt csak akkor észleltem, amikor nyolcadikos koromban városi iskolába kerültem. Bár előzőleg nem tartoztam történelemből a legjobbak közé, itt valósággal csodájára jártak tudásomnak, s nem győztek csodálkozni, hogyan lehetett ilyen jól megtanulni a történelmet a lenézett falusi iskolában. (Történt mindez ama ötvenes években, amely pedagógus körökben nem a tanszabadságáról nevezetes.)

Mindennek ellenére nyilvánvaló, hogy egyáltalán nem mindegy, milyen tankönyvek segítik a tanárokat és tanítványokat. Régebben magam is leírtam – jó tíz éve –, hogy a tankönyvek unalmasak, s olyan általánosságokat tartalmaznak, amelyekből alig meríthet a diák konkrét ismereteket népünk kialakulásáról és őstörténetéről. (Emlékszem például, hogy egyhelyütt arról tudósított az egyik tankönyv, hogy a honfoglaló magyarok már ismerték a tüzet.) Ma is gyakorta elhangzik az a vélekedés, hogy tankönyveink mássze kullognak a szaktudomány eredményei mögött, s avitt ismereteket tartalmaznak. Ezzel kapcsolatban előljáróban csak azt jegyezem meg, hogy a tankönyvek természetesen nem tükrözhetik „naprakészen” az új tudományos felismeréseket, s talán nem is baj, hogy bizonyos lépéstávolságot tartanak. Az őstörténetkutatásban például a biztos adatok szűkössége miatt a szakemberek gyakran kényszerülnek feltevésekkel áthidalni hézagos ismereteinket. S hogy e feltevések közül melyik állja ki az idő próbáját s melyik bizonyul elhibázott ötletnek, azt sokszor csak jónéhány esztendő újabb vizsgálatai döntenek el. Aligha lenne tehát helyes, ha tankönyveink ugyancsak szűkre szabott kereteit jól-rosszul megalapozott ötletekkel töltenék meg szerzőik.

Ebből a szempontból most három tankönyvet néztem át: *Filla István* általános iskolai, *Gyapay Gábor* és *Ritoók Zsigmond* gimnáziumi és *Bardócz Attila*: Történelem és közjogi ismeretek, I. (Tankönyv 10 évestől 14 éves korig) c. tankönyvét.

Három kitűnő munkát ismerhettem meg, s szemben az említett véleménnyel, mindhárom tartalmát igen koszerűnek ítélem meg, a kutatás megalapozott eredményeit is megfelelően hasznosítják e tankönyvek. Filla István élvezetes nyelven megírt munkája szemléletes képet nyújt őseink életmódjáról, vándorlásáról. Talán kissé elbizonytalanítja a tanulót az a megállapítás, hogy a honfoglalás 895 és 900 között volt. Ez ugyan így igaz, őseink 5 esztendő alatt vették birtokukba az egész Kárpát-medencét, de a beköltözés ideje – minden valószínűség szerint – 895-ben történt, s a medence szívéét, az Alföldet ekkor szállták meg. (Ezt már több, mint száz esztendeje helyesen állapította meg a kiváló történész, *Pauler Gyula*, amit az országgyűlés is törvénybe iktatott. A millenniumi ünnepek mégis 1896-ban voltak, azon egyszerű oknál fogva, hogy a nagyszabású rendezvényeket 1895-re nem tudták előkészíteni. Talán ez az oka, hogy a közvéleményben a 896-os évszám rögzült.)

A gimnáziumi tankönyv igen jól áttekinthető táblázatot közöl őstörténetünkről, feltüntetve a változó szálláshelyeket, a gazdálkodás változásait, s az időrendet. Azt sejttem, hogy elírás lehet a nomád állattartás Kr. e. 1500-ra keltezése. Őseink valószínűleg leg hamarabb a Kr. e. VIII.-VI. században térhettek át a nomadizmusra, együtt a régió többi népeivel. Ez időtől helyesen már önálló ősmagyarokról beszélhetünk. Az avar továbbéléséről szólva (245. old.), talán túlzás azt állítani, hogy az avarok „főleg a Tisza táján” éltek szép számmal a honfoglaláskor. Mindössze egyetlen kis temetőt ismerünk Szarvas-Kákapusztáról, amely igazolja, hogy néhány avar közösség megérte a magyar honfoglalást. Nagyobb létszámú avar maradványokkal a Dunántúlon, főként annak peremén számolhatunk.

Bardócz Attila 1992-ben megjelent tankönyvében a magyar őstörténetet az egyetemes őskor kereteibe ágyazva taglalja, amit igen szerencsés megoldásnak vélek. Néhány megjegyzést fűzök csupán a könyv szövegéhez, amelyek talán a további kiadásoknál használhatók lesznek.

A fémművesség korai szakaszában használatos rezeset a szerző „puha anyag”-nak minősíti. Ez csak részben van így, mivel a valóban puha vörösréz csak a késői középkortól tudják előállítani. A jelzett időszakban a réztől nem tudták a különböző egyéb fémeket (ezüst stb.) elválasztani, s e természetes ötvözet keményebb volt a mai réznél. Így válhatott csupán a rézeszköz hatékonyabbá a kőszkőzöknél, amit a régi technológiát alkalmazó gyakorlati régészeti is beigazolt. A kovács régi magyar neve „vasverő” volt, s e szót a szórványmagyarok nyelvjárása helyenként a XX. századig megőrizte. Használatos lehetett a türk eredetű „tárkány” szó is, de talán főként az ún. szakrális kovácsokra. Helyneveink tanúsága szerint azonban már a X. században meghonosodott a szláv eredetű „kovács” szó is nyelvünkben. Nem egészen helyes tehát azt állítani, hogy a X. században a kovács megnevezése „tárkány” lett volna. (211, 30. old.) A 27. lapon talán térképpel kellett volna szemléltetni az uráli őshaza helyét, ami semmiképpen nem lehetett az Ob és Irtyis (és nem Irtyisz) felső folyásának vidékén, azaz: Omszk és Novoszibirszk köztében. Ugyanitt félreérthető, hogy őseink „az ugorokkal maradtak”, mivel ők is tagjai voltak az ugor közösségnek, amelybe rajtuk kívül a vogulok és osztjákok elődei is tartoztak. Továbbá: „törökös” nyelv ugyanúgy nincsen, mint „magyaros”. Talán helyesebb lett volna ősi török nyelvekről beszélni. A következő lapon a rokonsági leszármazási táblázaton három helyen lemaradt a leszármazást jelző függőleges vonal, bizonyára a nyomda hibájából. Ugyanitt a finnugor rokonsági térképen helyet kaptak a lettek és a baskírok is, akik köztudomásúan nem nyelvrokonaink: a lettek a balti, a baskírok pedig a török nyelvek családjába tartoznak. A 29-30. lapon több félreértéssel is találkoztam. Amit a szerző finnugor őshazának jelöl, az az uráli őshaza (tehát amelynek keretében a finnugorok és a szamojédok ősei éltek), s az őshaza korában (a Kr. e. 3000 előtt) – ismereteink szerint – még nem ismerkedtek meg sem az uráliak, sem a finnugorok a termelő gazdálkodással. Ugyancsak zavaró kijelentés, hogy ezen őshaza területén „fokozatosan tért hódított az állattartás, s a zsákmányoló életmódra jellemző gyűjtögető-halászó, de főleg vadászó élet fő foglalkozássá vált.” A természeti (vagy ahogyan – talán nem túl szerencsésen – egyesek nevezik zsákmányoló) gazdálkodás (vadászat, halászat, gyűjtögetés) már az ősembernek is alapvető megélhetési forrása volt. Az új, forradalmi változást a termelő gazdálkodás (földművelés, állattartás) elterjedése jelentette, őseink esetében a Kr. e. II.

évezred első felében. A nomád állattartók hajléka, a nemezjurta alakja nem volt állandó a történelemben. A korai időszakban még ismeretlen volt a belső-ázsiai nomádoknál ma is használatos, rácsos szerkezetű, kerek alaprajzú sátor. Négyszögletes és kerek alaprajzú elődeik – a korabeli ábrázolások alapján ítélve – kúpalakúak vagy piramis alakúak voltak. A rácsos szerkezetű, rendkívül praktikus, gyorsan szétszerelhető és összerakható nomád sátor csak a IV-VII. században terjedhetett el az eurázsiai pusztákon. A mi „sátor” szavunk is ennek az időszaknak a végén honosodhatott meg, illetve került átvételre valamely bolgár-török nyelvjárásból, s minden bizonnyal az ekkor megismert rácsos szerkezetű jurtát jelenthette. (Vö. dolgozatomat a Népi kultúra – népi társadalom c. évkönyv XIII. kötetében.) Emellett a nomádok használtak és használnak más típusú – tehát nem rácsos szerkezetű – sátrakat is, ezeket nevezi a szakirodalom „fekete sátrak”-nak. A téli és nyári szállások hajlékai közt pedig az az alapvető különbség, hogy az állandó téli szállásokon szilárd szerkezetű (fából készült, földbe mélyített) állandó épületeket is emelnek általában a nomádok. Ugyancsak félreérthetőnek tartom a következőket: „A sátorborító lapokon kívül ebből (ti. nemezből) készült lábbelijük és süvegük. A süveg csúcsára a fémművesség megismerése után süvegcsús került, általában ezüstből”. Nos, egyetlen díszes mintájú ezüst süvegcsúcsot ismerünk a beregszászi honfoglaláskori sírból, tehát legalább két és félezer esztendővel a fémművesség megismerése utáni időből. Itt is, és másutt is egymásba csúsznak a különböző idősíkok, pedig a szerző több évezred történetét adja elő.

Ez utóbbi jelenséget más tankönyvekben is megfigyeltem. Pedig a bemutatott évezredek alatt óriásit változott őseink életmódja, gazdálkodása, műveltsége, hitvilága és társadalmi is. Tudom, könnyű ezt észrevételezni, de főként nehéz a rendkívül szűkre szabott terjedelemben árnyaltabban bemutatni. Úgy vélem azonban, hogy saját történelmünk e fontos időszakának talán lényegesen több terjedelmet szentelhetnének tankönyveink.

Mindenütt egyaránt hiányoltam annak bemutatását, hogy bármely nép kialakulásában, önálló népi létének megtartásában alapvetően fontos szerepet játszik az ún. etnikai vagy népi öntudat, amelynek fontos alkotóeleme a közös származás tudata. Ezt fejezi ki a Kézai króniájában megőrzött ún. csodaszarvas-monda. Ez a közös tudat kovácsolta egyé a népet, néhány nemzedék múltán ezt vallották a befogadott idegen eredetű néprészek is. Ezt a tudatot erősítette a közös nyelv, szokások, szertartások, s többnyire ez fejeződött ki a népnévben is. (Már abban a népnévben, amelyet egy nép sajátmaga megjelölésére használt.) A mi magyar népnévünk legvalószínűbb jelentése: „beszélő ember”. Ezzel különböztették meg magukat őseink a szomszédos, más nyelven beszélő népektől. Használata pedig egyidős az ősmagyar nép kialakulásával, mintegy két és félezer esztendő.

Ugyancsak fontosnak vélem annak hangsúlyozását is tankönyveinkben, hogy a magyarság önálló néppé válásának kezdetén minden bizonnyal végleg elszakadt nyelvrokonaitól, s a nomád életmódra való áttérése után más nyelvi környezetben élt. Így válik csak érthetővé, miért alakult másképpen őseink életútja, mint finnugor nyelvrokonainké.

Mindhárom említett tankönyvben szerepel a „nagy család” fogalma, anélkül azonban, hogy ennek minbenlétét kifejtenék. Az a gyanúm, hogy a diákok nagy része ezt a mai sokgyermekes családokkal véli azonosnak, hiszen hazánkban ma már sehol nem él ez a családforma. Az ezzel kapcsolatos másik fontos kérdés, hogy mely korszakokban élt ez a családforma történelmünkben. *László Gyula* a szaktudományunkban korszakos jelentőségű könyvében (*A honfoglaló magyar nép élete*. Bp. 1944) a honfoglaláskori temetők új szemléletű elemzéséből azt a következtetést szűrte le, hogy honfoglalóinknál a nagy családai rendszer általános és egyedüli volt. Az újabb feltárások és vizsgálatok később arra az eredményre vezettek, hogy e családforma nem volt jellemző a nagy temetőket hátrahagyó köznépre, csupán a nomadizáló és katonáskodó gazdagabb középrétegre. Legutóbb azonban a három gazdag karosi temető tanulságai arra figyelmeztetnek, hogy a nagy családai rendszer itt sem mutatható ki. (Ld. *Révész László* dolgozatát a szegedi Mórá Ferenc Múzeum Évkönyvének 1984-1985/2-es, valójában 1991-ben megjelent kötetében.) Igaz, ebben a tekintetben még sokat várhatunk az újabb feltárt X. századi temetők elemzésétől, annyi már most is biztosnak tűnik, hogy a nagy családai rend-

szer esetleg csak a honfoglalók társadalmának igen szűk rétegére, vagy regionális csoportjára lehetett jellemző, s a maihoz hasonló kiscsaládi szerkezet lehetett az általános. A honfoglalást megelőző időszakról nehéz véleményt modani, de valószínű, hogy az ősmagyar korban a nagycsaládi forma általánosabb lehetett őseinknél. Igaz, a keleten feltárt temetők elemzése arra is figyelmeztet, hogy a középső bronzkortól (Kr. e. II. évezred közepe) a kiscsaládi rendszer létevel is számolnunk kell.

E néhány megjegyzés azonban semmit nem von le az adott tankönyvek értékéből. Jól tudom, milyen nehéz feladat lehet a különböző korosztályok számára tankönyvet írni, eleget tenni mind a szaktudomány, mind a pedagógia követelményeinek. Valószínűleg így van ez a történelem mindegyik korszakának bemutatásakor, de az őstörténet rövid, közérthető összefoglalása különösen bonyolult feladt, hiszen itt még gyakran az alapvető kérdésekben sem jut a szaktudomány egyértelmű álláspontra. Mégis lényegesnek vélem e korszak oktatását – és színvonalas oktatását – hiszen történelmi önismeretünk és történelmi tudatunk egyik alappilléret alakítjuk ki ezzel a felnövekvő magyar nemzedékben. Az alapvető tények és események elsajátítása mellett fontos lenne velük annak megértése, hogy az egykori életből s annak változásaiból csak parányi részleteket ismerünk, s a történelmi vizsgálódás e szűk horizont kiszélesítésén munkálkodik. Új tények feltárásával, új szemléletű kísérletekkel, sikerekkel és sikertelennel egyaránt. De kívánatos lenne, hogy a tanárok és tanítványok új nemzedéke képes legyen elválasztani a bűzát az ocsútól: észlelni, ha a történetírókat nem a tények tisztelete vezérli, s a valós vagy lehetséges történelmi kép helyett délibábokat fest a palettára. Őseink származása és régmúltja nem szégyellni való, két és félezer esztendő's történelmünket sem a sumérok ősi kultúrájával, sem a világhódító hun fejedelem tetteivel nem szükséges megszépítenünk. Nagy nyelvtudósunk, *Bárczi Géza* éppen ötven esztendeje írta: „A valóság, mellyel keményen szembenézhetünk, ebben az értelemben, ha jól meggondoljuk, szebb, mint az álom.”